

Araştırma Makalesi
Research Article

Araş. Gör. Mehmet Fatih ELMAS

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Karaman-Türkiye.
m_fatihelmas@hotmail.com

Spinoza'nın Antropomorfizm Eleştirisi Ya Da Aklın Hayalgücünü İfşası Üzerine

Özet

Bir bütün olarak olgusal alan idelerle kurulan varlık alanıyla veya idelerin sunduğu idealler ölçüsünde determine edilir. Bu ideler “doğru” ve “yanlış” olabilirler. Yanlış bir ide kendi içerisinde tutarsız veya düzensiz bir saçmalık değildir, fakat onun da tıpkı doğru bir ide olduğu gibi kuralları ve bir dizgesi vardır. Bu bakımdan, yanlış ideler sistemin bir parçası olarak doğrunun oluşumu açısından zorunlulukla bulunur. Bu bağlamda, filozofun işi, her şeyden önce yanlış olanı teşhis ve teşhir etmek ve ardından doğru olanı ortaya koymak suretiyle yanlış olanı zihinlerden ötelemektir.

Anahtar Terimler

Spinoza, Tanrı, Antropomorphism, Hayalgücü, Akıl.

Tanrı tasavvurunun mevcut olduğu toplumlarda tarihsel süreç içerisinde birbirine paralel iki gelişme olmuştur. Birincisi, çok tanrıcılık anlayışından tek tanrıcılık anlayışına geçiştir. İkincisi ise somut tanrı kavrayışından soyut olana doğru bir evrilmidir (Ceylan 2011: 48). Semavi dinlerin tek tanrılı tasavvurlarında Tanrı'nın - Eski Ahit'ten Kuran'ı Kerim'e kadarki süreçte- vasıflarında birtakım değişimler olduğu göze çarpar. Örneğin, Tevrat'ta sözü edilen Tanrı'nın insanla üst düzey -insansal karaktere bürünmek suretiyle- sıkı ilişkiler kurduğu yerde, Yeni Ahit'te İsa kılığında insansal vasıfları tecessüm eder. Kuran'da ise bütün insansal vasıflardan arınmış bir biçimde bütünüyle soyut bir aşkın varlık olarak vahyeder. Bununla birlikte, felsefe tarihinde doğal teolojinin en temel konusu olması bakımından Tanrı'nın varlığı üzerine ciltler dolusu eserler verilmiştir. Söz gelimi, Antikçağ'da mitolojik bir ürün olan Tanrı, Platon'da evrenin düzenleyicisi olarak Demiurgos; Aristoteles'te Hareket Etmeyen Hareket Ettirici olarak İlk Muharrik; Ortaçağ'da temel bir dogma olarak kendisi aracılığıyla insanın eylemsellik alanının belirlendiği aşkın bir varlık olarak tasavvur edilmiştir: Aziz Augustinus, Thomas Aquinas, Fârâbî, Fahrettin Râzi ve daha pek çokları, bu şekilde tasavvur edilen Tanrı'nın varlığının ispatıyla meşgul olmuşlardır.

İşte bu gibi durum tespitlerinden, sorgulayan bir zihin Tanrı'nın aslında ne olduğuyla ilgili ciddi bir takım soruşturma ihtiyacı duymaz. Spinoza'ya göre insanların Varlık veya Tanrı hakkındaki bilgileri yeterince net değil, fakat bir hayli bulanıktır. Onlar Tanrı'yı tıpkı bir cismi tahayyül ettikleri gibi zihinlerinde canlandırır ve zihinlerinde görmek istedikleri bir imge tasarlayıp, ona Tanrı adını verirler. İnsan olmaları nedeniyle, sürekli dış etkenlere maruz kalarak yaşamlarını sürdürdükleri için, onların bu şekilde tasavvurlar geliştirmeleri anlaşılabilir. Fakat pek çok hatanın kaynağı da buradadır. Tanrı'nın özü ya da doğası yeterince anlaşılabilir değildir. Bunun gerçek nedeni ise öz ve özgülük hakkında yeteri derecede bir fikir sahibi olunamamasıdır. Tarihteki Tanrı tasavvurlarına bakıldığında, çoğunlukla öz ve özgülükün birbirleriyle karıştırıldığı görülür. Bu karıştırmayla teolojik incelemeler, Tanrı hakkında, Onun özü ve öznitelikleriyle ilgili açık ve seçik bir bilgiye erişme imkanı bulamamışlardır.

Spinoza, dinler tarihi incelemelerinde, peygamberlerin Tanrı'nın özniteliklerinden (*attributes*) yeter düzeyde haberdar olmadıkları yönünde bir durum tespiti yapar. Söz gelimi, Adem'in günahlarından dolayı Tanrı'dan gizlenme çabası; İbrahim'in ve Musa'nın Tanrı Tasavvurları ya da Musa'nın Tanrı'nın cennette oturduğuna ve kendisiyle konuşmak için Sinâ dağına geldiğine yönelik inancı, onların Tanrı'nın özniteliklerinden –örneğin her şeyi bilen ve her yerde hazır ve nazır olan olması vb- pek de haberdar olmadıklarını gösterir (Spinoza 2010: 57-59). Spinoza bu örnekleri peygamberlerin bilgisizliğine değil, fakat bilmek zorunda olmadıklarına gönderme yapmak üzere verir. Çünkü ona göre peygamberlerin görevi, en temelde, Tanrı'nın var olduğunu, ödüllendirici ve cezalandırıcı, merhametle dolu olduğunu, yeni topluma ahlaki ilkeler aracılığıyla nasıl yaşamaları gerektiğini telkin etmektir (Spinoza 2010: 61-62).

Spinoza'ya göre, Tanrı'nın mükemmelliğinin bilincine ancak derin bir düşünmeyle varılabilir. Derinlikli bir düşünme yerine Tanrı'nın insansal karakterle tasavvur edildiği geleneksel Tanrı tasavvurları ya da Tanrı'yla ilgili bütün önyargılar tek bir noktada düğümlenmektedir. İnsanlar genel itibarıyla doğadaki her şeyin tıpkı

kendilerinde olduğu gibi belli türden bir ereğe doğru ilerlediğini ya da eylediğini sanmaktadırlar. Bu bağlamda Tanrı'nın da her şeyi bir amaç dahilinde yönettiğini ya da belirlediğini düşünmektedirler. Çünkü onlar her şeyin insan için, insanın da Tanrı'nın kendisine hizmet etmesi için yaratıldığına inanmaktadırlar. Söz gelimi, insanın eylemsellik alanındaki iyi-kötü, sevap-günah, güzel-çirkin vb. değerler, Spinoza'ya göre,¹ hep bu inanışın ürünleridirler. Doğaya atfedilen ereksellik, aslında insanın henüz bilimsel düşünce evresine geçmediği, doğal ortamında olduğu zihinsel bir durumun ürünüdür. Doğadaki ereksellik, öznenin de sahip olduğu düşünülen özgürlükten çıkarsanmıştır.

Aslına bakılırsa bu durum gayet anlaşılabilir; çünkü insana ilişkin bir çözümlemede gözlemlenebilecek şeylerden biri, insanın nedenlerin bilgisinden bihaber dünyaya geldiğidir. Varlıkların düzenini ve nedenlerini bilmeksizin doğan insan varlığı, dünyaya geldikten sonra öncelikle kendisine fayda sağlayacak şeylere yönelir ve onun farkında olduğu en önemli şey belki de yalnızca bu yönelimini güdüleyen arzularıdır. Bu durum göstermektedir ki insanlar ilkin kendi seçimlerinin ve arzularının farkına varırlar. Kendi seçimlerinin ve arzularının farkında olmaları hasebiyle de kendilerinin özgür olduğunu sanırlar. Çünkü kendilerini yönlendiren nedenlerin farkında değildirler. Dolayısıyla, onlar yalnızca vuku bulan olay ve olguların son nedenleriyle ilgilenirler (Spinoza 2011: 135). Bir şeyin ya da vuku bulan bir olayın son nedenini genellikle bir dış kaynaktan arama eğiliminde olan insan, söz konusu nedeni dış kaynaktan bulamadığında ancak kendine döner. Kendi içine döndüğünde ise doğa içerisinde kendisine sunulmuş olan hazır şeylerden hareketle, tıpkı kendi ürettiği araçlarda olduğu gibi, doğanın da özgür bir biçimde bütün her şeyi sırf kendi hizmetine sunduğu çıkarımını yapar. O, eylemini yönlendiren yararlılık ilkesi ve özgür irade ilkeleriyle bir araya geldiğinde, doğayı amaçlar ve araçlar olmak üzere iki ayrı düzlemde “okuma”ya başlar. Eylemsellik alanında kullandığı ve karşılaştığı bütün doğal şeylerin bir şeye (ereğe) erişmek ya da onu gerçekleştirmek üzere birer araç olduğunu sanır. Bütün bu doğal araçları var kılanın ya da forme edenin kendisi olmadığını da farkındalığıyla, bir dış nedene ihtiyaç duyar. Böylece bütün bunları kendisine sunduğunu zannettiği bir yönetici tahayyülü geliştirir. Bu tahayyülü ise -hayalgücüyle eriştikleri yöneticinin varlığıyla ilgili henüz bir bilgileri olmadığından- zorunlulukla kendi ölçülerince ona bir karakter biçer:

(...) her insan kendi karakterine bakıp kafasında tanrı için değişik ibadet şekilleri geliştirdi; bu tanrı her şeyden, herkesten çok onu sevsin ve bütün doğayı onun keyfine ve doymak bilmez hırsına uygun olarak yönetsin istedi. İşte bu önyargı sonradan batıl inanca dönüştü ve insan zihninin derinlerine kök saldı; herkesin varlıkların nihai amaçlarını anlamak ve açıklamak için bunca uğraş vermesinin nedeni oldu bu önyargı. Ama insanoğlu doğada hiçbir şeyin boşuna yaratılmadığını (yani doğada insanın yararına olmayacak hiçbir şeyin olamayacağını) göstereceğim diye böyle yana yakıla araştırmalar yaparken, sanırım sadece doğanın ve tanrıların insanlar gibi hezeyan içinde olduğunu gösterebildi. Tanrı aşkına, baksanıza sonunda olanlara! Doğadaki bunca rahatlığa karşın insanoğlu bunca rahatsızlık yaşamaya mecbur kaldı, fırtınalara maruz kaldı mesela, depremlere, hastalıklara ve daha nicelerine. Bu kez şöyle düşünmeye

¹ Aslında ona göre bu türden inanışların temelinde insan zihninin doğası bulunur.

başladı, bütün bu felaketler tanrıları öfkeliendirdikleri için başlarına geldi, çünkü yanlış işler yapıp tanrılara zarar verdiler ya da tanrıların kendine özgü ibadet şekillerine harfiyen riayet etmediklerinden günah işlediler. Günlük yaşamlarında edindikleri deneyimler onlara bunun tersini söylese de, yaşadıkları sayısız örnek bu tür felaketlerin hiç fark gözetmeden hem dindarların hem de dinsizlerin başına gelebileceğini kanıtla da, yine de kafalarında kök salmış bu önyargıdan bir türlü vazgeçemediler; çünkü başlarına gelen bu olayları, nasıl kullanacaklarını bilemedikleri aletler gibi değerlendirmek onların kolaylarına geldi, böylece sistemi toptan yok edip yeni bir sistem kurmaktansa, nasıl cahil doğdular öyle de yaşayıp gittiler. Bunun sonucunda kesin bir karara vardılar, demek ki tanrıların hükümleri insan algısının çok çok üstünde. Sadece bu karar bile hakikatin sonsuzca insanlıktan saklanmasına yeter de artardı bile (...) (Spinoza 2011: 139-141)

Spinoza'ya göre yanlış insanlara kendini zorla benimsetir. Çünkü insanlar hakiki olanın ne olduğunu sonradan öğrense bile, önceki inançlarına sıkı sıkıya sarılırlar; yanlışlarını sürdürürler. Bu nedenle Tanrı'yı kendilerine benzetmeleri yönündeki bu anlamaları da kendini onlara zorunlu olarak empoze eder. Bu zorunlu denilebilecek türden yanlışlar, ancak Tanrı'nın ne olduğu gerçekten bilindiğinde, yani O'nun upuygun bilgisine erişmek suretiyle ortadan kalkacaktır.² Spinoza bu konuyla ilgisinde şu örneği verir:

(...) güneşe baktığımızda bizden yaklaşık 200 ayak uzaklıkta olduğunu hayal ederiz, ama bizim yanlışımız sırf onu böyle hayal edişimizden kaynaklanmaz, güneşi böyle hayal ederken onun gerçek uzaklığını ve onu böyle hayal edişimizin nedenini bilmememizden kaynaklanır. Hatta sonradan güneşin dünyanın çapından 600 kez daha uzak olduğunu öğrensek bile yine de bize yakın olduğunu hayal ederiz; çünkü güneşi bize bu kadar yakın olarak hayal edişimizin nedeni onun gerçek uzaklığını bilmememiz değil, bedenimizin güneşin etkisinde olduğu süreç aldığı halin güneşin özünü içermesidir (Spinoza 2011: 250-251).

Açıkça görülmektedir ki konunun önünde sonunda düğümlendiği husus Tanrı'nın ne'liği sorunsalıdır. Buna karşılık, insanlar genellikle bir şeyin doğasını açıklamaktan çok, onu ya övmeyi ya da yermeyi yeğlerler. Bunun en önemli nedeni ise insanların nesnelere moral bir değer atfederek yaklaşmalarıdır. Bu ise onları 'finalist yanılısama' tuzağına çeker. İnsanlar bu düşünme biçiminden ya da genel önyargısal modelden³ ancak matematik sayesinde kurtulma olanağı bulabilmişlerdir. Çünkü matematik şeylerin son nedenleriyle değil, fakat şekillerin özleriyle, öz nitelikleriyle ilgileniyordu. Onlar, matematik aracılığıyla söz konusu düşünme biçimleri üzerinde derinleşmiş ve böylece varolanlarla ilgili doğru bilgiye erişebilme olanağı bulabilmişlerdir. Bir başka deyişle, eylemlerini yararlılık ilkesince belirleyen ve bu yüzden doğanın gerçek düzenine vakıf olamayan insan, ancak ve ancak kendi eylem ve amaçlarını paranteze alıp, doğayı temaşa etmesi suretiyle gerçek düzeni kavrayabilir ki bunun olanaklı bir yolu, hatta tek yolu doğayı geometrik bir modelde "okumak"tır.

² Bu bağlamda Spinoza için "vahye dayanmayan bir Tanrı bilgisi" (*religio naturalis*) mümkündür.

³ Spinoza'nın eleştirdiği Tanrı tasarımı, muayyen bir dinin ya da öğretinin tasarımı değildir, fakat daha ziyade bütün hepsinin temelinde olduğunu düşündüğü paradigmayı hedef almaktadır.

Filozofun görevi, bir şeyi övmekten ya da yermekten ziyade, onu anlamaktır. Bu bakımdan filozof önce geometrici olmalıdır. Çünkü geometrik tavır, finalizm tuzağından kurtaracak tek yoldur.⁴ Böylece şeylerin ya da olup bitenlerin neye yaradığıyla ilgili merakın üstüne yükselip, onları kendi içsel bütünlüklerinde, “nasıl oldukları gibi olduklarını” ortaya koymak mümkün hale gelecektir. Bunun için de büyüden arındırma yolunda ilerlemeyi sürdürmek gerekir. Gerek eski gerekse yeni batıl inançlar yitirildiğinde, nihayetinde gerçeğin içinde bir anlam keşfedilir. Dünyayı büyüden arındıran sürecin kendisiyle birlikte yepyeni bir büyüyle karşılaşılır. Bununla birlikte Tanrı'nın her şeydeki varlığının farkına varılır ve Tanrı'nın ürünlerini keşfetmek suretiyle O'nun ürünleri sevilir (Scruton 1996: 151).

Sonuç olarak Spinoza'ya göre doğanın, insanlarda olduğu gibi, belli bir amacı yoktur. Böyle bir amacın olduğunu iddia eden ‘genel önyargı’ bütünüyle hayalgücünün bir ürünüdür. Çünkü hayalgücü, son nedenleri ilk ya da ilk nedeni sonuçmuş gibi gösterir:

Varlıkların doğasını hiç anlamayanların, onları sadece hayallerinde canlandıranların varlıklarla ilgili söyleyebilecekleri hiçbir şey yoktur, çünkü hayalgücünü akılla karıştırırlar, dolayısıyla varlıklar ve onların kendine özgü doğaları hakkında böylesine cahil olduklarından, tartışmasız şekilde doğada bir düzen olduğuna inanırlar. Çünkü varlıklar duyularımızla algılayabileceğimiz türde bir düzene sahip olduğunda onları kolaylıkla hayal edebilir, dolayısıyla kolaylıkla da hatırlayabiliriz ve çok iyi bir düzene sahip olduklarını söyleriz; tersine durumda da, berbat bir düzene sahip olduklarını ya da karışık olduklarını söyleriz. Sonuncusuyla kıyaslandığında ilkin bizi daha mutlu ettiğinden onu kolay hayal edebiliriz, çünkü insan düzeni karışıklığa tercih eder, sanki düzen bizim hayal gücümüzün bir ürünü değil de, doğada olan bir şeymiş gibi; sonra da Tanrı'nın her şeyi düzenli olarak yarattığını söyler, böylece hiç farkında olmadan aslında Tanrı'ya da insanın hayal gücünü atfetmiş olur, ama bununla Tanrı'nın insanın hayal gücünü göz önünde bulundurup şeyleri insanların daha kolay anlamaları için böyle bir düzene oturttuğunu kastediyorsa o başka. Belki de hayal gücünü çok çok aşan bir sürü şey keşfettiklerini ve çoğu şeyin zaten zayıf olan hayal güçlerini daha da karıştırdığını görünce paniğe kapılmamak için böyle bir düzen fikri geliştirmişlerdir, kimbilir (Spinoza 2011: 149-150).

Şu halde esas sorun, insanların gerçek varlıkları hayalgüçlerinde yarattıkları şekillerle karıştırmalarıdır.⁵ Genel bir ifadeyle, insanlar hayalgücü ve akıl gibi iki güç tarafından yönlendirilirler. Bu bağlamda yapılacak her açıklamanın insanların bu iki yönüne göndermeyle oluşturulması, dolayısıyla bu iki yönün de tatmin edilmesi beklenir. Spinoza'nın bu konudaki açıklamaları hem dinsel hem de felsefi açıdan ya da hem hayalgücü hem de akıl açısından önemlidir. O, akıl ürünü ve hayal ürünü oluşumlar arasında bir ayırmadan hareketle şöyle der:

Öyleyse sıradan insanın doğayı açıklamak için kullandığı tüm bu kavramlar, sadece hayal gücünün yarattığı birer resim; hiçbiri varlıkların hakiki doğasını ortaya koymuyor, sadece hayal gücünün yapısını ortaya koyuyor. Bu kavramlara

⁴ Spinoza *Ethica*'yı tam da bu nedenle geometrik bir tavırla kaleme almıştır.

⁵ “Doğadaki varlıkları sadece onların imgeleriyle açıklamaya kalkan filozofların arasında bunca görüş ayrılığının olmasına hiç şaşmamalı!” (Spinoza 2011: 259-263)

birer ad verildiğinden, sanıyorsunuz ki bunlar hayal gücümüzden bağımsız olarak varolan oluşumlar. Ben bunlara akıl ürünü oluşumlar yerine hayal ürünü oluşumlar diyorum (2011: 153).

Spinoza'ya göre hayalgücüne dayalı düşünceler Tanrı'yı *sub specie durationis* [zamanın/akışın görünümü altında] tasavvur ederler ve genellikle de insanın sonlu tutkularına ve ifadelerine sahipmişçesine tasvir ederler. Bu bakımdan insanların, ebedilik görünümü altında *transcendental* bir perspektife doğru çabalamaları, doğaları gereğidir. Akıl doğası gereği şeyleri gerçek [vere], zorunlu ve sonsuzluğun ışığı altında [*sub quadam aeternitatis specie*] algılar ve/veya temaşa eder (2011: 273, 277). Aklın ezeli-ebedi olana ilişkin özlemi, her ne kadar metafiziksel kuramlarda ortaya çıkabilecek hataların kökeninde olsa da, pratik olana bir temel sağlar.

Bununla birlikte, Spinoza, bilginin üç türünü birbirinden ayırır. Buna göre, birinci tür bilgi (*cognitio primi generis*) belli belirsiz deneyim yoluyla edinilen sanı (*opinio*) ya da hayalgücüne (*imaginatio*) dayalı bilgiden ibarettir. Spinoza bu türden bir bilgiyi yanlışlığın biricik nedeni sayar; ikinci tür bilgi (*ratio*) akılyürütme yoluyla edinilen rasyonel bilgi türüdür. Bu bilgi türünde cisimler üzerinde ortak nosyonlar yoluyla yeterli (*adequate*) fikirler edinilir. Üçüncü ve en önemli bilgi türü (*scientia intuitiva*) ise doğanın genel düzeniyle ilgili yeterli bir fikir edindikten sonra, fikri edinilen düzenin aslında şeylerin özünde işlediğini sezme/görülemez işaret eder (2011: 257-267). İkinci ve üçüncü tür bilgi zorunlulukla doğrudur. Bu bakımdan filozofun işi, birinci tür bilgideki yanlışlığı –konu her ne ise- ifşa edip, doğru olanı ortaya koymaktır. Hakikatin ölçütü doğru bir fikirdir: “Dahası, doğru bir fikir kadar hakikatin ölçütü olabilecek daha açık ya da daha kesin başka bir şey olabilir mi? Nasıl ki ışık hem kendisini hem de karanlığı açığa vuruyorsa, aynı şekilde hakikatin kendisi de hem kendisinin hem de yanlışlığın ölçütüdür” (2011: 271).

Spinoza'ya göre Tanrı'yı anlamamanın, O'nun ne türden bir varlık olduğunu kavrayabilmenin yollarından biri, özniteliklerine bakmaktır. Öznitelik, zihnimizin tözün özünü kuran şey olarak kavradığı şeydir (2011: 33). Bu bağlamda töze ait her şey, özniteliklerinde mevcuttur; her şey öznitelikler altında tasarlanmaktadır. Başka bir deyişle, töz kendini özniteliklerinde ifa-de eder ve her bir öznitelik tözün bir özünü dile getirir. Tek töz olarak Tanrı, kendi özünü ifa'de eden –her biri kendi türünde mükemmel ve sonsuz sıfatlara sahiptir (Spinoza 2002: 762). Bununla birlikte insan zihni sonsuz sıfatlardan yalnızca iki tanesini⁶ bilebilir: Yayılım ve düşünce. Bunlardan ilki, fiziksel nesnelere dizgesiyken, ikincisi fikirler dizgesidir. Bunlar aslında bir ve aynı gerçekliğin farklı iki vechesi ya da görünümüdür ve insan zihni, tanrısal sistemi bu iki

⁶ Bu konuda da Spinoza'ya yapılan birtakım eleştiriler söz konusudur. Buna göre madem ki insan zihni sonsuz sıfatlardan yalnızca ikisini bilebiliyor, o halde Tanrı'nın sonsuz sıfatları olduğunu ifade etmenin ne anlamı olacaktır? Eleştirmenlere göre bu durum Tanrı'yı iki sıfatla sınırlamak anlamına gelir (Arıcan 2004: 113). İlk olarak, Spinoza'nın yalnızca iki sıfatının bilinebildiğini ifade ederken sınırladığı varlık Tanrı değil, fakat insan zihnidir. Tanrı doğası gereği sonsuzluğu ifade ettiğinden, O'nun sonsuz sayıda sıfatı olduğunu beyan etmek de füzuli bir söylem olmaktan ziyade, bizatihi O'nun doğasını ortaya koymaya çalışmaktır. İnsan, ontolojik statüsü gereği, bu sıfatlardan sadece iki tanesini bilebilmektedir. Çünkü insan bir yayıyla yayılıma, bir yayıyla da düşünceye tabidir. Dolayısıyla söz konusu sorun, Tanrı'nın değil, fakat insanın açmazıdır.

öznitelik cephesinden ayrı ayrı deneyimler. Çünkü varolanlarla ilgili düşünmemizi mümkün kılan iki temel yoldur bu öznitelikler. Şeyler insan zihni tarafından ya düşünceler ya da yayılımları açısından düşünülür. Bu iki yön varlığın en temel iki niteliğidir. Söz konusu iki nitelik hem kendi türünde hem de niceliksel olarak sonsuzdur. Bu durum Spinoza felsefesinde çokluktan birliğe geçişi sağlayan önemli bir noktaya işaret eder. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir husus da şudur ki bazı Spinoza yorumcuları düşünme ve yayılımın Tanrı'nın ötesinde olmadığına dikkat çekerek, Spinoza'nın bu iki öznitelikten hareketle Tanrı'yı betimi ile Descartes'ın insanı betimi arasında hiçbir fark görmezler. Çünkü onlara göre nitelikleri açısından insan tasviri ile Spinoza'nın Tanrı'yı insan zihni açısından iki özniteliği açısından tasviri aynı kapağa çıkar. Buna göre Spinoza'nın Tanrı'sı, Descartes'ın içselleştirilmiş insanı konumuna indirgenmektedir (Yasa 2003: 159). Bu türden yorumlarda dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Descartes'ın insan tasviri ile Spinoza'nın Tanrı tasavvurunun öznitelikleri bakımından karşılaştırılarak, bir ve aynı görülmesi için öncelikle kıyas yapılan iki varlığın da ontolojik bakımdan bir ve aynı olmalarını gerektirir. İkincileyin, Descartes'ın sözünü ettiği *extension* ile Spinoza'nın Tanrı'nın insan zihnince bilinebildiğini söylediği iki öznitelikten biri olan *extensionun* bir ve aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığı sorusunun sorulması gereklidir.

Düşünce ve yayılım özniteliğinin kendi başına, bağımsız bir varoluşundan söz edilemez. Onlar ancak töz aracılığıyla varolan ve bilinebilen iki şeydir. Bununla birlikte, gerek töz gerekse öznitelikleri yalnızca dolayimli bir biçimde tecrübe edilebilir. Bu dolayimli şeyler ise tözün yüklemelerinin modifikasyonları ya da tezahürleri olan *modus*lardır: O'nun (Tanrı'nın) doğasından varolan her şey mutlaka bir sonuç doğurmalıdır” (Spinoza 2011: 131). Yayılım özniteliğinden biri sonlu, diğeri sonsuz olmak üzere iki tür *modus* çıkar. Bunlardan sonlu olanları, dış dünyadaki tek teklere, bireysel fiziksel şeylere karşılık gelirler. Sonlu olmaları, ontolojik bakımdan yayılım alanı boyunca mevcudiyetlerinin [omni-presence] olmayışından kaynaklanmaktadır. Yayılımın sonsuz *modus*ları ise yayılım alanı boyunca ontolojik olarak mevcudiyetlerinin bulunduğu tarzlardır. Örnekse, hareket ve durağanlık *modus*larıdır. Bunlar, sonlu *modus*larla ilişkiye girmeksizin, bizatihi yayılım özniteliğinin kendisinden çıkan tarzlardır. Buna karşılık, sonlu *modus*lar, tıpkı kendisi gibi olan diğer sonlu *modus*lara ve sonsuz olanlara bağlılığı ölçüsünde yayılım özniteliğinden çıkarlar.

Bir ve aynı düzen ve bağıntıya sahip olduklarından, Tanrı'nın yayılım özniteliği için yukarıda söylenenler, düşünce özniteliği için de geçerli olmak durumundadır. Bu noktada, şeyleri birbirlerinden nasıl ayırabildiğimiz sorusu gündeme gelebilir, ancak söz konusu “tözsel birlik, beraberinde özsel birliği getirmez” (Zelyüt 2010: 42). Düşünce ve yayılım özniteliği, tözün özellikleri ya da sıradan nitelikleri olmayıp, kendileriyle tözü bildiğimiz asli özellikleridir. Tanrı'nın gerek nitelik, gerekse nicelik açısından sahip olduğu sonsuz niteliklerden yalnızca ikisi bilinebiliyorsa, bu durumda O'nun tüm özniteliklerini bilebilen bir zihnin olup olmadığı sorusu ortaya çıkar ki Spinoza'ya göre Tanrı'nın yalnızca iki özniteliğini, O'nun özünü oluşturuyor olarak algılayan sonlu insan zihninin yanı sıra, O'nun [*omnia Dei attributa*] tüm özniteliklerini algılayan bir sonsuz akıl vardır (Spinoza 2002: 145-146). *Deus ejusque omnia attributa*, yani Tanrı ve O'nun bütün öznitelikleri ifadesiyle Spinoza, Tanrı'nın her bir özniteliğinin O'nun varoluşunu, ezeli-ebedi özünü ve/veya varoluşunu açığa vurduğunu anlatmak ister

(Spinoza 2011: 93). Öznitelikler, her biri *kendi türünde* sonsuz olup, bütün öznitelikler bir arada, yani Tanrı'nın kendisiyle özdeş olan tüm öznitelikler mutlak anlamda sonsuzdurlar. Her biri kendi türünde sonsuz olduklarından, biri diğerine indirgenebilir nitelikte olmasalar da, bir ve aynı nedenselliğe, yani Tanrı'ya bağlıdırlar. Bu nedenle “onlar, ‘Bir’in içindeki ‘iki’yi ve aynı zamanda ‘iki’nin içindeki ‘Bir’i algılamamıza; veya hatta ‘Bir’in içindeki ‘çok’u ve aynı zamanda ‘çok’un içindeki ‘Bir’i görmemize, algılamamıza imkan vermeleri bakımından, insanı adeta ‘sarhoş’ ederler” (Zelyüt 2010: 42). Spinoza'nın bu öğretisi, “zihin gözü”yle bakıldığında, gerçek ‘çok’u da görmeye imkan veren bir yapıyı sunar⁷.

⁷ Bu çalışma, “Spinoza'nın Töz Merkezli Metafiziği Temelinde *Conatus* Kuramı Üzerine Bir İnceleme” başlıklı Yüksek Lisans Tez Çalışması'ndan türetilmiştir.

Res. Assist. Mehmet Fatih ELMAS

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Arts, Department of Philosophy, Karaman-Turkey.
m_fatihelmas@hotmail.com

On Spinoza's Critique of Antropomorphism or Imagination Being Exposed by Reason

Abstract

Factual area is determined in its whole either by the area of being that is constituted by ideals or by ideals themselves that is projected by ideas. Nevertheless, these ideas can either be "adequate" or "inadequate". Yet an inadequate idea is not a idea that contains in itself inconsistent or disordered representations: it has its own rules and systematic *epigenesis* like an adequate idea. In this respect, inadequate ideas as an integral part of a system are required necessarily for the formation of adequateness as well. *Prima facie*, the task of philosopher is to recognise and to expose inadequateness. However, with the help of a argumentative thought-action one can aims to display such adequateness. Hence, the philosopher's essential purpose is to dismiss inadequateness from human minds.

Keywords

Spinoza, God, Anthropomorfism, Imagination, Reason.

KAYNAKLAR

ARICAN, Kazım (2004) *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İstanbul: İz Yayıncılık.

CEYLAN, Yasin (2011) *Din ya da Politika: Neden Felsefe?*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

SCRUTON, Roger (1996) *Spinoza*, New York: Oxford University Press.

SPINOZA, Benedictus De (2002) *Complete Works*, trans. By Samuel Shirley, Edited, with Introduction and Notes, by Michael L. Morgan, Indianapolis Hackett Publishing Company.

SPINOZA, Benedictus De (2010) *Teolojik-Politik İnceleme*, çev. C. B. Akal ve R. Ergün, Ankara: Dost Kitabevi.

SPINOZA, Benedictus De (2011) *Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ethica* (Latince ve Türkçe), çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

YASA, Metin (2003) *İbn Arabi ve Spinoza'da Varlık*, Ankara: Elis Yayınları.

ZELYÜT, Solmaz (2010) *Spinoza*, Ankara: Dost Kitabevi.